

"אבאר במלה מתוקנה"

מאורה הלכתית לחנוכה מאת ר' שלמה אבן גבירול

בנימין בר-תקוה

----- / -----

	מְצוֹת חֲנֻכָּה מְתוֹכָנָה	אָבָאָר בְּמִלָּה מְתוֹקָנָה	
	לְהַפֵּר עֲדוּת נְאֻמָּנָה	בְּעֵמּוּד מְלָכוּת יְוֹנָה	
	עָלִי הָיָו פְּלָנָה	גְּדוּדֵי עוֹבְדֵי חֲמָנָה	
+	יָד גְּבוּרִים נִצְעָנָה	רְלִים יָדָם נִשְׁעָנָה	
	טָמְאוּ שְׁמֵן רַעֲנָנָה	הַמּוֹנִים בְּבֹאֵם דּוֹכָנָה	5
	שְׁמֵן לְהַדְלִיק בְּכוֹנָה	וְלֹא מִצְאוּ פְּהֵנֵי אָמָנָה	
+	בְּחֻתָּם כִּהֵן נִסְמָנָה	זֹמֵן לָהֶם צִנְצָנָה	
	וְהָיָה כִּי דִי לְשִׁמְנָה	חֲשׁוּבָה לְיוֹם חַד מְזַמָּנָה	
	שִׁמְנָה יָמִים בְּשָׁנָה	טְהוּרִים עָשׂוּ תִקְנָה	
	בְּחֻמֶּשׁ וְעֶשְׂרִים מְעוֹדָנָה	יָרַח כְּסָלוֹ לְרִנְנָה	10
+	וּכְשֵׁמֶן מֵר מְסוֹנָנָה	כְּכֶסֶף צָרוּף מְלוֹבָנָה	

1. מתוכנה: מחושבת, ראו מ"ב יב יב. 2. יונה: מלכות יון; ונוסח יונה או יונה אינו הולם את המשקל. עדות נאמנה: התורה, ראו תה' יט ה. 3. חמנה: אלילים, ראו ויק' כו ל ורש"י שם. עלי... כלנה: על-פי ברא' מב לו. 4. נשענה: נתמכה. נצענה: נעקרה ממקומה, על-פי ישע' לג כ. 5. המונים: כינוי ליוונים שהיו רבים נגד מעטים, כנוצר בתפילת "על הנסים". דוכנה: כינוי לבית המקדש. רעננה: כינוי לישראל, על-פי ירמ' יא טז. 6. אמנה: אמונה. ככונה: בכונות וכראוי. 7. צנצנה: צנצנת. בחותם...נסמנה: בחותמו של כהן גדול, ראו בבלי שבת כא ע"ב. 8. חשוכה: מידתה. 9. טהורים: חכמים. 10. ירח...לרננה: רומז אולי להלל. ראו ישע' ל כט וראו בבלי פסחים צה ע"ב. מעודנה: נקבע זמנה, לשון עידן. 10-11. מעודנה...מלובנה...מסוננה: חוזר אל "תקנה" שבטור 9. 11. מלובנה:

* מחקר זה נערך במסגרת פרויקט "שירת ההלכה" שבין כתלי הקתדרא לחקר הפיוט והוראתו על שם ח"מ ליהמן ז"ל, באוניברסיטת בר-אילן. תודתי לחוקר הקתדרא מר אברהם משה, שסייעני בליבונם של נושאים שונים במאמר.

וְלִבְנֵי בָנִים מְשׁוֹנָה	לְהִיּוֹת לְבָנִים מְפֹנָה	
נֵר אִישׁ וּבֵיתוֹ בְּהַסְפָּנָה	מְצוֹת חֲנֻכָּה מְצוּיָנָה	
וּמוֹסִיף עַד לַיִל קִיצוֹנָה	נֵר חַד לְלִילָה קְדָמוֹנָה	
בְּטַפַּח סְמוּךְ לְמַפְתָּנָה	15 סְדוּרָה מְחוּץ לְמִשְׁפָּנָה	
מְזוּזָה בְּיָמִין נִצְפָּנָה	עְרוּפָה בְּשִׂמְאֵל נִדְפָּנָה	
לְדָר בְּעֵלְיָה עֲלִיוֹנָה	פָּרְשׁוּ זְקֵנֵי תִיכּוֹנָה	
סְמוּכָה לְרִשׁוֹת קִיצוֹנָה	צַד מְנִיחָה בְּחִלּוֹנָה	
עַל שְׁלֹחָנוֹ תְּהִי לָנָה	קָרְבָּה שְׁעַת סְפָנָה	
עַד הַיּוֹת רֶגֶל שְׂאֲנָנָה	20 רְצוּפַת שְׁמֶשׁ כְּנֻטְמָנָה	
אֵין זְקוּק לָהּ לְהַפְיָנָה	שְׂאֵם כְּפַת וְנִעְשָׂנָה	
לְאִשָּׁה אָף לְאַלְמָנָה	הַוֵּרַת חֲנֻכָּה נִתְנָה	
אֵין בָּהּ חֶלֶק וְלֹא מְנָה	חֲרַשׁ שׁוֹטָה וְקֻטְנָה	
לְנֵר אַחֲרַת מְכוּוֹנָה	זְקוּק מְשִׁמֶשׁ כָּל אָנָה	
אָסוּר לְהַרְצוֹת כְּנֻגְדָנָה	25 קְבִיעַת גְּרוֹת כְּנֻתְפָנָה	
חַיֵּב חֲנֻכָּה מְזוּמָנָה	אֲכֻסְנָאֵי אִשָּׁה לֹא קָנָה	
הֵנָּה בְּבֵיתוֹ הַיּוֹכְנָה	נִוְדָד אָנָה וְאָנָה	

ברורה, על-פי דני' יב י. 12. מכונה: מיועדת, משוננה: חזור ולמוד. 13. נר...וכיתו: נר אחד לכל בני הבית שזהו עיקר מצוותה. ראו בבלי שבת כא ע"ב. בהסכנה: בהרגל, על-פי במד' כב ל. ראו בבלי שבת כג ע"ב: "הרגיל בנר". 14. נר...קיצונה: המהדרין מן המהדרין המוסיפים נר בכל יום כשיטת בית הלל, ראו בבלי שבת כב ע"א. 15. מחוץ למשכנה: "נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ". ראו בבלי שבת כא ע"ב. בטפח: "נר חנוכה מצוה להניחה בטפח הסמוך לפתח". בבלי שבת כב ע"א. 16. נידפנה: לשון דופן, ושיעורו — את נר החנוכה יש לשים בדופן הפתח משמאל. מזוזה... נצפנה: המזוזה קבועה בדופן הדלת מימין. ראו בבלי שם. 17. זקני תיכונה: חכמינו ז"ל, שהם עמוד התווך של ההלכה. 17-18. לדר ... קיצונה: הדר בעלייה, שאין לו חצר משלו להניח הנרות על פתחה, מניחם בחלון הפונה לרשות הרבים. בבלי שבת כא ע"ב. 19. קרבה...לנה: "ובשעת הסכנה מניחה על שולחנו ודיו", ראו בבלי שם. 20. רצופת: רצף זמנה. כנטמנה: כששקעה. שאננה: שוקטת, ראו יש' לג כ, וראו בבלי שם "מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק". 21. כבת: כבתה, ונעשנה: העלתה עשן. להכינה: לכוננה להדליקה מחדש ככתוב, בבלי שם "ככתה אין זקוק לה שהדלקה עושה מצוה", כלומר עיקר מצוותה בהדלקה ובלבד שתהא ראויה לדלוק כשיעור הנ"ל. 22. לאשה...ולאלמנה: נשים חייבות בנר חנוכה שאף הן היו באותו הנס. ראו בבלי שבת כג ע"א. 23. חרש... וקטנה: פטורים מהדלקת הנר, ראו בבלי שם. 24. זקוק...אנה: הזקוק לשימוש כל שהוא. לנר...מכוונה: יכווין שימוש לנר אחר (השמש) לפי שאסור להשתמש לאורה, ראו בבלי שבת כב ע"א. 25. קביעת...כנתכנה: על-פי הדין שנקבע לנרות חנוכה. אסור...כנגדה: אסור להשתמש באור הנרות ולמנות מעות כנגדם, ראו בבלי שבת כב ע"א. 26. אכסנאי...קנה: אורח רווק חייב בהדלקה לעצמו במקום שבו הוא מתארח. ראו בבלי שבת כג ע"א. חייב וגו': שיעורו, חייב במצוות החנוכה שהגיעה זמנה. 27. נודד: אדם

שׁוֹמְרֵי גִּנְתֵּי בֵּיתָהּ	יַעֲצוּ חֲכָמֵי מִי מְנָה
וְכָל הַשְּׂמָנִים עִמָּהּ	שֶׁהַפְּתִילוֹת כְּלָנָהּ
וְרֹאוּי לְהַדְלִיק אוֹתָהּ	30 לְשֶׁבֶת אָסוּר לְבִדְנָהּ
עַל שְׁנֵי פֶתָחִים בְּבֹאָנָהּ	מִצּוֹת חֲצָר אוֹרְנָהּ
לְפָאֵת צָפוֹן כְּתִימָנָהּ	הֵן שְׁתֵּי גֵרוֹת נְטֻעָנָהּ
גֵּר שְׁנֵי פִּיּוֹת מְאוּמָנָהּ	הֵן לְשְׁנֵי אַנְשֵׁים מוֹכְנָהּ
מְלֵאָה שֶׁמֶן מְדוּשָׁנָהּ	צִיץ קָעֶרָה מְאוּגָנָהּ
וְעַל הַפְּתִילוֹת כְּלֵי כְּנָהּ	35 עֶרֶךְ פְּתִילוֹת בְּאִגְנָהּ
לְמַנִּין פְּתִילוֹת אֲשֶׁר מְנָהּ	יַחַד לְרַבִּים נְזוּמָנָהּ
אֵין בָּהּ לְאֶתֶד תְּקֵנָהּ	רַק מְאִין כְּלֵי מְרוֹקְנָהּ
וְעָרַב שֶׁבֶת אִם חָנָהּ	בְּקָר שְׁשֵׁי אִם פָּנָהּ
וְגֵר שֶׁבֶת בְּאַחֲרוֹנָהּ	רְתוּם גֵּר חֲנֻכָּה רֵאשׁוֹנָהּ
צָרִיכָה אַחַת וְשִׁבְעָנָהּ	40 יוֹם יוֹם דְּלִיקָה מְעוּיָנָהּ
וּבְמוֹסָפִים מְיוֹמָנָהּ	הַדְרַת נְסִים מְחוּסָנָהּ
לְחֻדָּשׁ וְשֶׁבֶת מְזוּמָנָהּ	וּמִי־טִיב שִׁירָה נְעֻמָּנָהּ

נשוי הנווד מביתו יוצא בהדלקה שמדליקים עליו בביתו. בבלי שבת שם. 28. חכמי...מנה: חכמי ישראל. על-פי במד' כג י. שומרי... ביתנה: גינת ביתן הוא כינוי בית המקדש, ראו שה"ש ה א ובת"י שם, והשומרים כינוי לחכמים ששימרו את נס המקדש וקבעו לזכרו שנה לאחר הנס שמונה ימי הלל והודאה, ראו בבלי שבת כא ע"ב. 29-30. עמנה: עמן, לכדנה: בלבד, ושיעורו — פתילות ושמינים האסורים בשבת מותרין להדלקה בחנוכה. ראו בבלי שבת כא ע"ב. 31. מצות...בכאנה: דין הדלקת נרות חצר אשר לה שני פתחים, וממשיך לבאר בטור הבא. 32. נטענה: טעונה כלומר חייבת. הן...כתמינה: שיעורו — יש להדליק נרות חנוכה בשני הפתחים אם הן פונים לשתי רוחות, ראו בבלי שבת כג ע"א. 33. לשני אנשים: נראו כי על-פי המשקל צ"ל "לשנים". מופנה: מיועדת, מאומנה: שעשאם האומן. ראו בבלי שבת כג ע"ב: "נר שיש לה שני פיות (נקבים) עולה לשני בני אדם". 34. מאוגנה: בעלת אוגנים — שפה לפיה כלפי פנים. ראו בבלי בבא מציעא כה ע"א. 35. ערך..באגנה: שיעורו — הקיף את האגן, דהיינו הקערה, בפתילות מסביב, וכפה עליהם כלי המבדיל בין פתילה לפתילה. 36 יחד...מנה: עולה למספר בני אדם כמספר הפתילות. 37. רק...תקנה: שיעורו — אם לא כפה עליה כלי נחשב היקף הפתילות כמדורה ואינה נחשבת אף לא לנר אחד, ראו בבלי שבת שם. 38. פנה: נסתלק, חנה: הגיע. 39. רתום: קשור, הכונה להדלקה. נר... באחרונה: שיעורו — הדלק נר חנוכה תחילה ואחר כך נר שבת. ראו בעל "הלכות גדולות" המובא גם בטור סימן תרע"ט. 40. דליקה מעוינה: הדלקה שקולה ושווה, ראו ירושלמי סנה' מט ע"א, "היה מעוין". אחת ושבענה: סך הכל שמונה, וראו איוב מב יג. 41. הדרת: תפארת. מחוסנה: מחוזקת, ושיעורו — התקנה לומר "על הנסים" בתפילות היום שחרית מנחה וערבית עומדת בפני עצמה ואין עליה עוררין. ובמוספין מיומנה: שיעורו — אף שנחלקו בגמרא בבלי שבת כד ע"א אם אומרים במוסף הנאמר בימי חנוכה (שבת וראש חודש) "על הנסים", נפסקה הלכה כדברי האומר שאכן אומרים. 42. נעמנה: נעימה. אפשר ששורה זו באה כהמשך לשורה הקודמת ומכוונת לחובת אמירת "על

בְּקֶצֶרִי אֲשׁוּר וְתִרְנָה	דְּרוֹשׁ אֶל צְפוּר מְקוֹנָה	
פְּזוּרֵי שְׁעִיר וְגוֹזָנָה	הִשָּׁב אֶל קְרִית חָנָה	
אֶל בְּאֵר שְׁבַע וְאֶל דְּנָה	45 תְּרָדִים יְעוֹפוּן כְּעֵנָה	
לְהִכְנִיס לְחוֹפָה נְעֻמָּה	זָכָה רְעִיָה מְעוּגָנָה	
וְהָיָה אוֹר הַלְּבָנָה	קַיִים חֲזוֹת נְאֻמָּה	

כְּפָתוּכ־ב: : וְהָיָה אוֹר הַלְּבָנָה פְּאוּר הַחֲמָה וְאוֹר הַחֲמָה יְהִיָּה שְׁבַעֲתַיִם פְּאוּר שְׁבַעֲתַת
הַיָּמִים בַּיּוֹם חֲבוּשׁ יִי אֶת שְׁפָר עֲמוֹ וּמַחֲזֵן מִכְתּוֹ יִרְפָּא (יש' ל כו)
וְנֻאֲמ־ר: : לְעוֹשֵׂה אוֹרִים גְּדוֹלִים <פִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ> (תה' קלו ז)

הנסים" בתפילת המוספין של שבת וראש חודש החלים בחנוכה, ואפשר שכוונתו לאמירת "מזמור שיר חנכת הבית" (תה' פרק ל) הנאמר בימי חנוכה כמזמור המיוחד לחג זה כמו שיש מזמורים מיוחדים לשבת וראש חודש ואף למועדים האחרים, ראו מסכת סופרים פי"ח ה"ג. 43. צפור: כינוי לעם ישראל. מקוננה: מקננת. חרנה: חרן. 44. קרית חנה: ירושלים, ראו ישע' כט א. גוזנה: גוזן — מקום גלות עשרת השבטים ראו ישע' יז יב. 45. תרדים: ישראל החרדים לדבר ה'. דנה: דן. 46. רעיה: כינוי לעם ישראל על-פי שה"ש. מעוגנה: עגונה. נעמנה: ראו טור 42 לעיל. 47. והיה... הלבנה: האור הפלאי שיהיה בעת הגאולה, ראו יש' ל כ"ו.

הפיוט "אבאר במלה מתוקנה" מאת שלמה אבן גבירול, המתפרסם כאן לראשונה, הוא ככל הידוע עד כה הראשון לפיוטי ההלכה לחנוכה שנכתבו בספרד.¹ הפיוט מובא על-פי כתב-יד המצוי באוסף גינצבורג במוסקבה.² לפיוט אקרוסטיכון אלפביתי ולאחריו מופיעה החתימה "אני שלמה הצעיר בר יהודה חזק". הדבר הולם את הרשום בכתובת שעל גבי הפיוט: "מאורה ר' שלמה ן' גבירול ז"ל". על-פי כתובתו מצוין הפיוט כמאורה לחנוכה, והכוונה לשבת של חנוכה.

פיוטנו הוא אחרון בקבוצה של שבעה פיוטי מאורה חלופיים המובאים בכתב היד והמיועדים לשבת חנוכה. זהו מספר רב יחסית של פיוטים חלופיים אף ביחס למורגל בכתבי היד שמעתיקיהם נוקטים ביד רחבה לגבי הרפרטואר המוצע להזדמנויות ליטורגיות שונות. פיוטי המאורה המובאים הם על-פי סדרם בכתב היד: "יהגה חכי פלאי מלכי" מאת יצחק אבן גיאת,³ "ימי נסים נגדך שים" מאת מחבר אנונימי,⁴ "אתה נרי אל יחשך מאורי" מאת יהודה

1 יש לציין כי כבר קודם לכן מצינו שבפיוטי חנוכה שובצו ענייני הלכה כגון בקרובה לחנוכה הקלירית "אעדוף כל שמונה", בפיוט "נר חנוכה אסור", שצוטט בספרות ההלכה, אך נדפס במלואו רק במאה העשרים. ראו: ע' פליישר, "מבנים סטרופיים מעין אזוריים בפיוט הקדום", הספרות, ב (תש"ל), עמ' 225. כמו כן השור ד' שפרבר, מנהגי ישראל, ה, ירושלים תשנ"ה, עמ' לז.

2 נראה כי זוהי הופעה יחידאית של הפיוט שנשתמר בכ"י גינצבורג 197 דף 51 בלבד.

3 ראו: י' דוד, שירי ר' יצחק אבן גיאת 1038–1089, ירושלים תשמ"ח, עמ' 279.

4 ראו: ע' דודי, עיונים במסורת הלשון של יהודי ספרד, עומד להתפרסם.

הלוי,⁵ “אמרות האל מפנינים הם יקרות” מאת יהודה הלוי,⁶ “שמור דת חנוכה להבין ולהורות” מאת ר’ משה אבן עזרא,⁷ “דברי שירת רנני” המיוחס לדוד בן אלעזר אבן בקודה,⁸ ולבסוף הפיוט “אבאר במילה מתוקנה” המתפרסם כאן לראשונה. חמישה מן המאורות הללו הם פיוטי הלכה: פיוטי רשב”ג, אבן גיאת, רמב”ם, והמיוחס לדוד אבן בקודה, והוסף עליהם את הפיוט האנונימי “ימי נסים”.⁹ פיוטו של רשב”ג “אבאר במילה מתוקנה” בנוי במתכונת תבנית השיר חרוזי (אָרְגוּזָה), שבו, בנוסף לחרוז המכריח הנועל את כל הסוגרים, כל הדלתות חוזרות גם הן באותו חרוז עצמו. לפנינו אפוא חידוש שחידש כנראה רשב”ג בהעניקו לז’אנר המאורה מתכונת דמויית ארגוזה.¹⁰ ואכן, ע’ פליישר מציין את ההתפתחות הבאה: במזרח, בתקופה הטרומ ספרדית, היו פיוטי המאורה בני ארבע שורות מלוות בשרשרת פסוקים קצרה. יוסף אבן אביתור הגדיל את היקף השיר ואת אורך השורות. ואולם רשב”ג הוא שקיצב את הטור בהטילו חרוז באתר הציזורה, והוא שכייל את המאורה בפלס המשקל ההברתי דקדוקי, תוך הקפדה על איזון: שבע הברות דקדוקיות לדלת ושבע לסוגר.¹¹ פייטני ספרד לאחר רשב”ג נאחזו בדגם זה בהמשך דרכם,¹² אך במאורות ההלכתיות לחנוכה לא מצינו דגם זה בפיוטי ממשיכיו של רשב”ג הנידונים להלן.

מבנה הארגוזה של פיוטנו מחייב שימוש מסיבי בחרוז שבמקרה דנן נבחר

5 ראו: ד’ ירדן (מהדיר), שירי הקדש לרבי יהודה הלוי, ג, ירושלים תשמ”ב, עמ’ 845.

6 ראו: שם, ב, תש”ם, עמ’ 433.

7 פיוט זה זכה לעיון מפורט יותר, ראו: י’ דנה, “הפיוט הדידקטי בשירה העברית בספרד בימי הביניים”, זהות, ג (תשמ”ג), עמ’ 156–164.

8 ח’ שירמן כלל את הפיוט ברשימת פיוטי דויד בן אלעזר בקודה; ראו: ח’ שירמן, המשוררים בני דורם של משה אבן עזרא ויהודה הלוי, סדר שני, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ד (תחר”ץ), עמ’ רפד.

9 על תכונת אימוץ נושאים הלכתיים דווקא בפיוטי מאורה ואהבה ראו: ע’ פליישר, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ”ד (להלן פליישר היוצרות), עמ’ 545. יש להדגיש כי גם פיוטי זולת אימצו מדי פעם נושאים הלכתיים.

10 יש לציין כי מבחינה תבניתית הרי שפיוט המאורה “שמשי עלה נא זורח” של רשב”ג הוא מעין “תאום” לפיוטנו, ואף הוא בנוי במתכונת דמויית ארגוזה, ולו שבע הברות דקדוקיות. ראו: ד’ ירדן (מהדיר), שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול, ב, ירושלים תשל”ג (להלן: רשב”ג מהד’ ירדן), עמ’ 443. עוד מאורה של רשב”ג בדגם זה בשינוי של תוספת ריפויז היא “שמונת אלפים יבקיע”. ראו: רשב”ג מהד’ ירדן, עמ’ 481. אגב גם בפיוט אחד, קצר יחסית, הוא הפיוט “שחרים אקראה” קיימת חריזה דמויית ארגוזה, אך התופעה שונה: מדובר בפיוט רשות לנשמת לשביעי או אחרון של פסח השקול במשקל המרובה, ראו: רשב”ג מהד’ ירדן, עמ’ 357.

11 ראו: פליישר היוצרות, עמ’ 523 ואילך, ובמיוחד עמ’ 526 והערות 3–5 שם.

12 ראו: שם, עמ’ 527–529.

להיות נָה, בהתפלגות הבאה: לרוב אָנָה, ובמקצת המקרים אָנָה. בשל דוחק החרוז נוקט הפייטן בכמה דרכים לא-שגרתיות. לגבי שמות מקומות: במקום "חרן" אומר הפייטן "חרנה" (43), כביכול על דרך תוספת ה"א המגמה הזכורה לנו מן המקרא (בר' כח י'), אך תוספת הה"א במקרה דנן אין לה כל משמעות של ציון מגמה אלא זו באה לצורך החרוז בלבד. כיוצא בזה במקום "יון" אומר הפייטן "יוֹנָה" (2), וכן מובאים "גזונה" (44) במקום "גוזן", "דנה" (45) במקום "דן". בסמיכויות יש והפייטן משנה מלשון זכר ללשון נקבה, הן שמות עצם הן תארי שם: "עובדי-חמנה" (3) במקום "עובדי חמנים", "גינת ביתנה" (28) במקום "גינת ביתן", "לילה קדמונה" (14) במקום "לילה קדמון", "ליל קיצונה" (14) במקום "ליל קיצון". הפייטן אף חידש את "צנצנה" (7) במקום "צנצנת" לצורך חרוזו. שלטונו של החרז-נָה ללא מצרים מאלץ את הפייטן לחרוז מלעיל במלרע. פיוט ההלכה, "אבאר במילה מתוקנה" אינו פיוט ההלכה היחידי שכתב ר' שלמה אבן גבירול. בראש וראשונה נזכיר כי רשב"ג הוא מחברן של האזהרות היפות והמתנגנות לשבועות, הפותחות במילים "שמור לבי מענה".¹³ פיוט האזהרות על שני חלקיו כתוב בתבנית המרובעים הספרדיים,¹⁴ ובמשקל הארוך, לאמור על-פי טעמים האסתטי המתחדש של משוררינו הספרדים. לעומת זאת, מצינו פיוט אזהרות נוסף שכתב רשב"ג למצוות עשה בתבנית שונה, והוא הפיוט "אלהיך אש אוכלה".¹⁵ אזהרות אלו כתובות במחרוזות בנות ארבע שורות בחרוז אחיד, אשר להן סיומות מקראיות.¹⁶

13 כידוע מלמדות אותנו האזהרות על דרך השיר תרי"ג מצוות מה הן, וראו על תולדותיהן, ב' ברתקוה וד"א אלבאז, "תפילה לדוד, אזהרות רבי דוד חסין", בתוך *Reeh*, פריז 2000, עמ' ג ואילך. אזהרות "שמור לבי" נדפסו ברשב"ג מהד' ירדן, עמ' 392. זוהי הפתיחה לחלק מצוות העשה. חלק מצוות הלא תעשה פותח במילים "בצל שדי אחסה" ראו: שם, עמ' 414.

14 הכוונה לשירים שבהם מתחלקים טורי השיר לארבע צלעיות: שלושת הראשונות חורזות זו בזו והאחרונה נושאת את החרוז המברית. זוהי תבנית המאפיינת את שירת חול. ראו: מילון המונחים בתוך: ח' שירמן, תולדות השירה העברית בספרד הנוצרית וכדרום צרפת (עדכן והשלים ע' פליישר), ירושלים תשנ"ז, עמ' 688.

15 ראו: רשב"ג מהד' ירדן, עמ' 372.

16 יש לציין כי רשב"ג נאחז כאן בסיומות המקראיות, ללא תחכום המבקש לסלק מן הפסוק את משמעותו המקורית של הפסוק ולצקת בו משמעות חדשה כנהוג בשיבוץ שונה ההוראו. ר' יצחק אלברגלוני, אשר פעל זמן מועט לאחר רשב"ג, נאחז בשנינות רבה בתחכום זה של שינוי הוראתן של הסיומות המקראיות המשולבות באזהרותיו "אי זה מקום בינה". לעניין זה ראו: ב' ברתקוה, "קווים לצביונם של פיוטי האזהרות הקטאלוניים לחגים במאה הי"ג", מסורת הפיוט, א, רמת-גן תשנ"ז, עמ' 113-129.

כל הסטרופות משורשרות, טוריהן בעלי אורך משתנה, והן אינן שקולות.¹⁷ כמו כן כתב רשב"ג פיוטי הלכה לשתי מצוות. האחד פיוט אהבה המוקדש למצוות ציצית ולפרטי הלכותיה, הוא הפיוט “שש מאות נקראות”.¹⁸ הפיוט השני הוקדש להלכות קריאת שמע והוא הפיוט “שתי פעמים מקוימים”.¹⁹ לסוג פיוטי זה היה המשך מעניין בפיוטי ההלכה כגון הפיוט להלכות תפילין שכתב ר' יצחק אבן גיאת “יפת פעם פאר כל עם”,²⁰ ושני פיוטיו של ר' יהודה הלוי להלכות אלו והם “ישר חוקי בכל מאודך”, ו“ידיד עליון שמע הגיון”.²¹ כל הפיוטים הללו כתובים בדגם שיר מעין אזורי וברובם מחולקים טורי השיר למשולשים. על רקע זה בולט כל כך ייחודו הצורני השונה של פיוטנו, ייחוד שננסה להצביע עליו גם בתחום התוכן והטיפול הפרטני בהלכות החנוכה.

בפיוט מתרחשת כביכול פעילות מרובה, וחילופי הסצנות בו מהירים בדרך כלל. הפייטן מקדים להלכותיו את סיפור נס חנוכה על דרך המובא בגמרא בבלי שבת כא ע"ב.²² השיר משופע בציוני מספרים, דבר החביב על ר' שלמה אבן גבירול גם ברבים מפיוטיו האחרים. כמו כן רבות המילים השייכות לתחום ה“אור” במיוחד המילה “נר”. כל אלו מגבירים את לכידותו של השיר והמונוליטיות של שדה ההלכות. התיאורים של ביצוע המצוות הנם במקרים רבים קזואיסטיים, לאמור נשענים על תיאור סיטואציה מסוימת שאת מצבה הראוי מתאר הפייטן. נקודה זו ראויה לציון, משום שרבים מפיוטי ההלכה משופעים בלשון ציווי. והנה השכיל רשב"ג להיאחז בתיאור נייטרלי, ולשון גוף שלישי היא המייחדת את פיוטו: בין אם הוא מדבר על המדליק, או על החצר או על חכמים מפרשי ההלכה, או על הנרות, ועוד.

התמסרותו של ר' שלמה אבן גבירול לפיוטי ההלכה מלמדת על בקיאותו

17 על מקוריותו של רשב"ג בפיוטי האזהרות שלו ראו: ז' ברויאר, שירת הקודש של ר' שלמה אבן גבירול, ירושלים תשנ"ג (להלן ברויאר-רשב"ג), עמ' 344–358.

18 ראו: רשב"ג מהד' ירדן, עמ' 582; פיוט זה, כמוהו כפיוט הבא, כתוב בצורת שיר מעין אזורי המחולק למשולשים. על המשולש ראו: במילון המונחים (לעיל הערה 14), עמ' 688; ברויאר-רשב"ג, עמ' 207.

19 ראו: רשב"ג מהד' ירדן, עמ' 586.

20 ראו: י' דוד, שירי ר' יצחק אבן גיאת 1038–1089, ירושלים תשמ"ח, עמ' 372. וראו: י' מיזליש, שיר בהלכות תפילין לר' יצחק נ' גיאת, סיני, עב (תשל"ג), עמ' 321–328.

21 ראו: ד' ירדן (מהדיר), שירי הקודש ליהודה הלוי, ירושלים תש"ם, עמ' 563 ואילך, עמ' 566 ואילך.

22 יש לציין כי בגמרא בא אזכור נס החנוכה לאחר הדיון על הפתילות והשמנים שמדליקים בהם בחנוכה, ואלו באים בעקבות הדיון על הפתילות והשמנים הרואים לנר של שבת. להלן נעמוד על מקור השראו אפשרי לדרך ארגון המבוא וההלכות בפיוטנו.

בתחום זה, ולדבר זה חשיבות רבה עבורנו, שהרי ידענו על בקיאותו בפילוסופיה ובמדעים וכן כמוכן במקרא ובמדרש, אך על בקיאותו ההלכתית אנו למדים עתה מתוך עיון בפיוטי ההלכה שחיבר. מעניינת גישתו ההלכתית בתקופה מוקדמת יחסית של פעילות פסיקתית בספרד; בימיו עדיין נודעת חשיבות רבה לפסיקה ההלכתית של גאוני בבל.²³ בתחומי פסיקה זו מעניינת זיקתו של רשב"ג לבעל "הלכות גדולות", הוא ר' שמעון קיירא, דבר הניכר באזהרות לשבועות, אך כפי שנראו להלן עולה גם מתוך פיוטנו.

ואכן מביקורתו של הרמב"ם על כותבי האזהרות בהקדמתו ל"ספר המצוות" נראו כי לא הסכים להליכת רשב"ג בתלם בעל "הלכות גדולות", ואלו דבריו שאף שנודעו זה מכבר, כדאי להאזין להם שנית: "וכן כל פעם ששמעתי ה'אזהרות' רבות המספר, שנתחברו אצלנו בארץ ספרד, נהפכו צירי עלי, מחמת מה שראיתי מפרסום הדבר והתפשטותו. ואף על פי שאין להאשימם, כי מחבריהם פייטנים, לא רבנים, ואת הראוי להם מצד אומנותם, היינו מתק הדבור ויפי החריזה, כבר עשו בשלמות — אבל בתוכן השיר נמשכו אחר בעל "הלכות גדולות" וזולתו מן הרבנים האחרונים".²⁴

כך זכו ר' שלמה אבן גבירול וכותבי האזהרות האחרים להערכת הרמב"ם מבחינת עיסוקם השירי, אך לא מבחינת בקיאותם ההלכתית, והרמב"ם התנגד לקביעת הקורפוס המדויק של תרי"ג מצוות על-פי הנזכר באזהרות. אם נסכם את עמדת הרמב"ם כלפי האזהרות של רשב"ג ודומיו, הרי שביקורתו איננה כנגד רשב"ג כפוסק עצמאי אלא כנגד הפרסום חסר ההסתייגויות של פסקי זולתו, במקרה דנן של שיטת בעל "הלכות גדולות". ולא עוד, הרי הופעת הדיבור ההלכתי בלבוש מקושט גורמת בידעין או שבלא יודעין להרחבת מעגל התקבלותו של הפוסק שאותו הוא מפרסם, וקובל הרמב"ם כנגד הפצת

23 ראו דבריו של י"מ תא שמע, הקובע בנוגע לשמואל הנגיד כי פסיקתו "היתה תלויה בעיקרה בתשובות הגאונים ובספרי פסקיהם". דבר זה משתקף לדברי תא שמע "בלימודם ובפסקיהם של חכמי ספרד עד המאה הי"ג", ולענייננו משך כל תקופת תור הזהב הספרדי. ראו: י"מ תא שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה, חלק ראשון 1000–1200, ירושלים תשנ"ט, עמ' 161.

24 ר' שלמה בר צמח דוראן (הרשב"ץ), שהיה פייטן בזכות עצמו, חיבר פירוש לאזהרות רשב"ג וקראו "זהר הרקיע". בפירושו הוא מתייחס לטור השני שבאזהרות "שמור לבי מענה", טור הפותח במילים: "והוא יסלח אשמה, והוא ירבה עצמה" וכו'. רשב"ץ רואה את מילות הרשב"ג "והוא יסלח אשמה" כדברי התנצלות, ואלו דבריו: "בא המשורר דרך תפילה שיסלח אשמתו אם שמא יטעה במנין המצוות...כי זה המשורר לא היה רב בקי בתלמוד, אבל סומך על בה"ג". וראו: שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תרמ"ה.

מידע הלכתי זה באופן אבסולוטי ללא עוררין, לאמור ללא ביקורת וללא בחינה מחודשת בכל דור בידי פוסקים מוסמכים.²⁵

שאלת השפעת ספר “הלכות גדולות” על רשב”ג גם בתחום פיוטנו “אבאר במלה מתוקנה” מעוררת כמה סימני שאלה. לכאורה הסתמך רשב”ג על קובץ הלכות של בעל “הלכות גדולות” כמקור הלכתי לפיוטו הדין בענייני חנוכה ובהלכותיה. הנחה זו מתחזקת על-ידי אזכור הלכה הנוגעת לסדר הדלקת הנרות בערב שבת “בקר ששי אם פנה וערב שבת אם חנה רתום נר חנכה ראשונה ונר שבת באחרונה” (38–39). הלכה זו מצוינת ב”טור אורח-חיים”, סימן תרע”ט, כשהמחבר מפנה למקורה בספר “הלכות גדולות”.²⁶ גם הצבת סיפור נס החנוכה לפני הרצאת ההלכות, וכן סדר סיקור ההלכות בפיוט תואם, בכללותו, את סדר הופעתם בהלכות חנוכה בספר “הלכות גדולות”.²⁷

ואולם עיון בשינויים עשוי להביא להבנת דרכו של רשב”ג, ובכוחו לרמז על אמת המידה שעל-פיה הילך בקביעת סדר הופעת העניינים השונים וההלכות בפיוטו. נשווה אפוא את דברי רשב”ג לפסקי הלכותיו של בעל “הלכות גדולות”: ציון מועד חג החנוכה “ירח כסלו לרננה בחמש ועשרים מעודנה” (10) נזכר לאחר הניצחון והנס (1–9), ואילו בעל “הלכות גדולות” פותח בכך שבכ”ה בכסלו חלים ימי החנוכה ורק לאחר מכן מציין את הגורמים לנס. ההלכה “ערוכה בשמאל נדפנה מזוזה בימין נצפנה” (16) נזכרת לפני ההלכה “לדר בעליה עליונה צד מניחה בחלונה” (17–18) ואילו ב”הלכות גדולות” הסדר הוא הפוך (24–25 ו-19–20).²⁸ כן הוזכרו, שלא על-פי הסדר ב”הלכות גדולות” דיני אורחים: “אכסנאי אשה לא קנה ... הנה בביתו הוכנה”. (26–27 בפיוטנו, 35–37 ב”הלכות גדולות”). אף דיני פתילות מיוחדות העשויות מחומרים ירודים באים בפיוטנו שלא על פי הרצף ב”הלכות גדולות”: “שהפתילות כלנה... וראוי להדליק אותנה” (29–30 בפיוטנו, 31–32 ה”הלכות גדולות”).

25 ניתן להשוות את יחסו של הרמב”ם לבעלי האזהרות להסתייגותם של בעלי התוספות ממתן תוקף הלכתי למובא באזהרות ר’ אליהו הזקן. מסקנת בעלי התוספות היא כי “מנהגן היה שלא להקפיד היה מקפיד לכתוב כהלכתן”. ראו בתוספות ד”ה “דכולי עלמא” בבלי יומא ח ע”א.

26 ראו: ע’ הילדסהיימר (מהדיר) ספר הלכות גדולות, א, ירושלים תשל”ב, (להלן הילדסהיימר-הלכות גדולות) עמ’ 165, וראו הע’ 3 שם.

27 בנידון זה יש להעיר כי בעל “הלכות גדולות” מקדיש להלכות החנוכה פרק נפרד, ואילו ב”הלכות פסוקות” מאת יהודאי גאון, שקדם ל”הלכות גדולות” נזכרים דיני החנוכה בתוך הלכות שבת. ראו: נ’ דנציג, מבוא לספר הלכות פסוקות עם תשלום הלכות פסוקות, ניו יורק וירושלים תשנ”ג, עמ’ 571 והע’ 151 שם.

28 המספרים על-פי הילדסהיימר-הלכות גדולות, עמ’ 163 ואילך.

הסבר אפשרי לדרכו הייחודית של רשב"ג נובע מרצונו לכתוב הפיוט על-פי הסדר הכרונולוגי של ההתחייבויות ההלכתיות. תחילה הגורמים לקביעת חג החנוכה (1–13), סדר הדלקת הנרות (13–14), מקומם (15–19), הלכה מיוחדת בהדלקה: כבתה אין זקוק לה (21); אחר כך נזכרים חייבים נוספים בהדלקת נרות החנוכה, הן הנשים (22), ולאחר מכן באות הלכות מיוחדות לנר חנוכה (אין להשתמש לאורה) (24–25). בהמשך מונה הפייטן מקרים ספציפיים שהם כיוצא מן הכלל. כך מובא דינו של אורח לעניין הדלקת נר חנוכה, וההבדל בין אורח נשוי ואורח שאינו נשוי (26–27). מכאן עובר הפייטן לדין חצר מיוחדת, זו שיש לה שני פתחים (31–32), ומשם הוא עובר לדין נרות מיוחדים, נרות שבקערה (33–36). לבסוף באים דיני נר חנוכה בשבת ודיני תפילת החנוכה, בעיקר ברכת "על הנסים" (37–42), וחותרם הפייטן פיוטו בתפילה על הגאולה (41–47). סדר זה חייב את הפייטן להקדים את ספור הנס לחיוב ההדלקה, את מקום ההדלקה היסודי (בחוץ) למקום הדלקה מיוחד (בעלייה) וכן הלאה. לכאורה יכולנו לסבור לגבי ההלכה הנוגעת לדיני ההדלקה בערב שבת, כי אפשר שרשב"ג הסתמך ישירות על דיני חנוכה שבתלמוד, ולא על "הלכות גדולות", שהרי האילוץ המעשי מחייב להדליק קודם נר חנוכה ולאחר מכן את נר השבת, לפי שזה האחרון מסמל את כניסת השבת ואוסר אחריו כל מלאכה, כולל הדלקת נרות חנוכה. ואף על פי כן, מניין לו לרשב"ג קיומו של ספק בנידון? הלא בגמרא אין כלל אזכור של עניין זה, והראשון שהביאו היה בעל "הלכות גדולות" ואף שבתשובות הגאונים חלקו עליו, נטל רשב"ג את פסיקתו ושיקעה בפיוטו לגודל הערכתו את בעל "הלכות גדולות" ולפי שקיבל את סמכותו ואת תוקף דבריו.

הפירוט הרב של ההלכות, המאפיין את פיוטו של רשב"ג, בולט בהשוואה לשאר הפייטנים, והוא מעורר פליאה באשר למספר הלכות חנוכה שהעדרן מתמיה. מהן שניתן להסביר, א. דיני "על הנסים" בברכת המזון: מובא בגמרא: "איבעיא להו, מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון? כיון דמדרבנן הוא — לא מדכרינן, או דילמא משום פרסומי ניסא מדכרינן?"²⁹ בהמשך מובא כי רבא פסק שיש לומר "על הנסים" בברכת המזון בברכת ההודאה. ואולם נמצאנו למדים שבעיקרו של דבר היה ספק לגבי עצם חיוב הזכרת "על הנסים" בברכת המזון. והנה בספר "הלכות גדולות" לרבי שמעון קיירא מובא קטע מתוך ספר השאלות לרב אחאי גאון הפוסק שאין לומר "על הנסים" בברכת המזון.³⁰ יש

29 ראו: בבלי שבת דף כד ע"א.

30 ראו: ש"ק מירסקי (מהדיר) שאילתות דרב אחאי גאון, ב' ירושלים תשכ"א עמ' קס"ט.

לציין כי רבי יהודאי גאון בספרו “הלכות פסוקות” פסק בנידון שיש להזכיר את “על הנסים” בברכת המזון.³¹ ייתכן אפוא לומר כי ר' שלמה אבן גבירול לא הביא את ההלכה, לפי שסמך ידיו על בעל “הלכות גדולות”. ב. מה פשר העדר דיני “העדפות”, לאמור מה עדיף כאשר קיים מצב של חוסר יכולת להדליק נר שבת ונר חנוכה או לקדש על היין. ובדומה: למה לא מזכיר רשב”ג דין הדלקה מעל עשרים אמה? ניתן אולי להסביר את העדרם של דינים אלו בנדירותם. ג. מדוע לא נזכר דין אמירת ההלל בחנוכה? ניתן אולי להסביר כי דין זה נזכר בדרך הרמז במילים “ירח כסלו לרננה” (10). ד. מכל מקום תמוה ביותר, שאין רשב”ג מזכיר את חיוב הברכות שיש לומר לפני ההדלקה, גם אם ייתכן שהשמיטן מחמת הידע הברור של כלל ישראל בנידון. לסיכום ניתן לומר כי רשב”ג הסתמך על תוקפו ההלכתי של קובץ הלכות חנוכה של בעל “הלכות גדולות”, ואין הוא פוסק בניגוד לו. מכל מקום רשב”ג הטביע גם בפיוט ההלכה את חותמו האישי: הוא שואב את הדינים מן המקורות, אך לבסוף הוא מארגנם על-פי ההיגיון הנראה לו.

לפיוט ההלכתי של רשב”ג מבנה שירי המושתת על חרוז ומשקל, שמגויסים במקרה דנן לשרת את שינון ההלכות. זאת ועוד, להשחזת הזיכרון באים ניסוחים קצרים וקולעים, הקולחים ברצף מתנגן, והשתולים כאבני דרך המקלים על מסעו המהיר של הלומד, שחוצה באמצעותם בבטחה את תוואי הלכות החנוכה. לאמתו של דבר נקוטים אמצעים מנמוטכניים בספרותנו ההלכתית עוד מימות הגמרא, הנותנת “סימנים” להרבה סוגיות שיש בהן הסתעפויות לפרטים ולפרטי פרטים. עם זאת, אף שהפיוט דידקטי בתכליתו, אין הפייטן נמנע מלשזור בראש הפיוט מבוא המוקדש לתיאור שבחי הבורא, תוך ציון נסים ונפלאות שעשה עמנו. כמו כן חותם הפייטן את הפיוט בבקשה לרחמים ולגאולת ישראל במהרה.³²

לאמור, רשב”ג מקדיש מקום נרחב לשלושת חלקי הפיוט, שהם: בראש בא מבוא המדבר בעיקר בישועות ובנחמות שעשה הבורא עמנו ועם אבותינו, ואשר לזכרם נתקן חג החנוכה; אחר כך בא גוף הפיוט המכיל את קובץ ההלכות של חנוכה; ולבסוף באה חתימת הפיוט שהיא תפילה לגאולת ישראל ולשיבת הגלויות למקומן הראשון, לתפארתן ולעבודתן. וביתר פירוט: בפיוט “אבאר במלה מתוקנה” מפרט רשב”ג את הנסיבות

31 השוו את הדיון שבספרו הנ”ל של נ’ דנציג בעמ’ 240.

32 מבנה משולש מעין זה (לא זהה) קיים גם ברבים מסדרי העבודה, וראו על כך במילון המונחים (לעיל הערה 14), עמ’ 694.

שגרמו להיווצרותו של החג. הוא פותח בתיאור הכבוש המעיק המציק והמדכא, ומדגיש את שעבוד הגוף ובעיקר את הנפש. "בעמוד מלכות יונה להפר עדות נאמנה ... עלי היו כולנה" (2-3). הוא ממשיך ומציין את מלחמתם של מעטים נגד רבים: "דלים ידם נשענה ויד גבורים נצענה" (4); לבסוף הוא מזכיר את נס פך השמן שנשמר בטוהרתו בחותמו של כהן גדול: "זומן להם צנצנה בחותם כהן נסמנה" (7), עם שהוא מדגיש שהיה בו בשמן כדי להספיק להדלקת יום אחד והספיק לשמונה "חשובה ליום חד מזמנה והיה בה די לשמנה" (8). לסיכום: המבוא לפיוטו של רשב"ג מקדיש מקום רב יחסית לתיאור פרטי נס החנוכה.

ואולם לא כל הפיוטים שהזכרנו לעיל, השייכים לסוג המאורה ההלכתית, שווים בייחסם למבוא ההיסטורי: למשל בפיוטו של ר' יצחק אבן גיאת "יהגה חפי" מוגבר דווקא חלקו של המבוא, אך לעומת זאת, אין בו כמעט אזכור של הלכות חנוכה, פרט לאלו שיש בהם קשר למוטיב הראשי של הפיוט – "אור"³³. ההלכות נרמזות באופן ספורדי וסלקטיבי בלבד, כגון: "הדלקת נרות / שְׁמֵנָה הַעֲלוֹת / לְעֵת עֶרְב אֹר", או "עֲלֵי לְבָרֶךְ / אִם אֶקְרָאוּ אֹר", או "תְּמִיד מִלֵּל / שִׁיר יוֹם וְלַיִל / שְׁמֵנָה וְהֵלֵל / כָּל כּוֹכְבֵי אֹר". חתימת הפיוט המוקדשת לבקשת גאולה מורחבת קמעא בעיקר תודות למוטיב האור כגון: "חֲזִיזוֹן גּוֹאֲלֵי / בְּן קַיִם לִי / כִּי נִר לְרַגְלֵי / דְבָרֶךְ וְאֹר".

מה הוא יחסו של ר' משה אבן עזרא בפיוטו "שמור דת חנכה" לאזכור נס חנוכה במבוא לפיוט? למרבה הפלא זה אינו מביא כלל את תולדות החג ואת נסו, והחל מן הבית הפותח מובאות מיד הוראות הלכתיות, שכוונתן לאשש את שימור דיני החנוכה: "שְׁמֹר דֵּת חֲנֻכָּה לְהַבִּין וּלְהוֹרוֹת / בְּהַעֲלוֹתָךְ אֶת הַנְּרוֹת" לאמור הפיוט פותח מיד ב"גוף" ההלכתי של הפיוט.³⁴ לעומת זאת, אם ניטול בהשוואה למבואו של רשב"ג את פיוט המאורה של רבי דוד בן אלעזר אבן בקודה "דברי שירת רנני", נראו מיד, כי זה מתאפיין במבוא ארוך ומפורט המונה את כל האירועים שהביאו לקביעת חג החנוכה. גזרות היוונים בתחום הדתי באות לידי ביטוי ניכר: "כָּאֵז בְּיַמֵּי חֲשָׁמוֹנָאִי / שָׂרְפוּ הַגְּזֵרוֹת // לְהַעֲבִיר חֲקֵי אֲמוֹנֵי / וּלְהַפֵּר הַתּוֹרוֹת". בהמשך הוא מזכיר בהרחבה את המלחמות, את טיהור המקדש, ואת נס פך השמן הטהור שהספיק לשמונה

33 בפיוטו של ר' יצחק אבן גיאת שזורה בכל צלעית רביעית סיומת מקראית, ולה חתימה במילה זהה "אור".

34 כזכור, אף פיוט סדר העבודה של ר' משה אבן עזרא מהווה חריג בנוף סדרי העבודה לדורותיהם, לפי שהשמיט את ההקדמה הקלאסית המדברת בכריאת העולם ובשכח אבות עולם, ופתח מיד בפירוט סדר הלכות עבודת יום הכיפורים.

ימים. יוצא דופן הוא הפיוט ”ימי נסים“. זה כמעט שאינו נאחז במבוא מפורט אלא מאזכר באופן כללי את ההצלה אך לא את הנסיבות ההיסטוריות. נס פך השמן נזכר אך במרומז. בסיום הפיוט הוא חוזר לנס פך השמן אך במיוחד לטיהור המקדש כמבוא לקראת בקשת גאולת ישראל.³⁵

בגוף הפיוט מביא רשב”ג פירוט רחב של הלכות התג. כבר הדגשנו את העובדה כי סדר כתיבת ההלכות תואם, ברובו, את סדר כתיבתם בהלכות חנוכה לבעל ”הלכות גדולות“ ואת הסדר הכרונולוגי של ההתחייבויות ההלכתיות. פיוטו של רמב”ע מכיל אף הוא קובץ רחב של הלכות, והנה פייטן זה, שלא כרשב”ג, מונה את הלכות החנוכה על-פי סדר הופעתן בגמרא, בשינויים מעטים. גם בפיוט ”ימי נסים“ יש פירוט רחב של ההלכות, אך סדרן שונה במקצת. הפתיחה תואמת את סדר הגמרא, והנה כאשר הוא נתקל בהלכה שיש לה הסתעפויות נוספות הוא מקבץ אותן כאחד. לכן הוא פותח בדיני פתילות ושמנים, כבגמרא, לאחר מכן מציין פרטי חיוב מצוות ההדלקה הבסיסית ”נר איש וביתו“ ומספח אליה את דיני מקום ההדלקה. לעומתם בוחר רבי דוד אבן בקודה להביא קובץ מקוצר של הלכות ממוקדות.³⁶

בסיום פיוטו נושא רבי שלמה אבן גבירול תפילה לגאולה שלמה ולקיבוץ כל הגלויות, כולל עשרת השבטים, להשראת שכינה בישראל בעצמה ובסדר של ימות המשיח, לדבקות נצחית שלמה ועמוקה בבורא, בחינת נישואים; או אז תחדש גם הבריאה את דמותה ותשוב לקדמותה. הפיוט מסתיים בשיבוץ מקראי, אך השיבוץ מובן יותר על רקע הראשון מבין שני הפסוקים שמביא הפייטן בתום הפיוט. ”והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים ביום חבוש ה’ את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא“ (יש’ ל כו).³⁷ רבי יצחק גיאט אינו מאריך כרשב”ג בקטע זה של הפיוט. הוא מסיים בתפילה קצרה לגאולה במחרוזת הקשורה בנר ואור.³⁸ ר’ משה אבן עזרא מקצר מאד בסיומת, כשם שעשה בפתיחה, ומזכיר רק את שכרו של הזהיר במצוות

35 בלשון הפייטן: בפתיחה: ”בקום רשעים להשמידם לכולותם / אל נאור צר ואור החשיך להם בצאתם / ולכל בני ישראל היה אור במושבותם“. ואילו בסיום: ”לאבירים וכפירים נוסדו על המונינו / להזניחם והשכיחם דת ה’ אדונינו / והעזרה הטהורה טמאו בית מעונינו / ... ונר דלקו והשיקו בחצרות בית קונינו“.

36 הפייטן מתמקד בדיני הנרות, מקומן וזמנם, אחר כך דיני השמנים והפתילות, ורק לבסוף הוא מציין את החייבים במצות ההדלקה.

37 הופעת הפסוקים בחלק מן המאורות הספרדיות מלמדת על אימוץ המורשת המזרחית של המאורה.

38 ואלו דבריו: ”חזיון גואלי / כן קיים לי / כי נר לרגלי / דברך ואור // זכרי הפלא / נרי העלה / לכל גלה / יתרון האור // קרן מלכי / הרם וחשכי / האר לי כי / מתוק האור“.

הנרות "יִזְכָּה לְבָנִים בְּעֲלֵי הוֹרָאָה". אף בפיוט "ימי נסים" אין הפייטן מתעכב הרבה והוא נושא תפילה קצרה שישב הקב"ה שבות עמו וששוננו וכל ישראל ישירו תהילתו: "וּבְרָצוֹנְךָ / לְמַעַנְךָ / הַשִּׁיבָה שְׁשׁוֹנֵינוּ // וְכָל הָעָם / לְצוּר יִשְׁעָם / יִרְיעוּ יַרְגִּינוּ". גם רבי דוד אבן בקודה מדמה הגאולה לנר ואור. "וְאַתָּה תֵּאִיר נְרִי / בְּחֹשֶׁךְ גְּלוּת בְּאֶפְלֵי // אַתָּה יִשְׁעֵי וְאוֹרֵי / בּוֹרֵא יוֹמֵי וְלֵילֵי" כל זאת בניגוד לרשב"ג, שגם בסיום הפיוט אינו זונח את חתימת הפיוט ומטפל בו בעושר יחסי.

ניתן לסכם: בכישרונו הווירטואוזי הייחודי השכיל רשב"ג למצות במלואם את כל ההיבטים הנגזרים מעצם טיבו של שיר הלכה לחנוכה: מבוא היסטורי נאות, קובץ הלכות מפורט, המקיף כמעט את כל הלכות החג, וחתימה מרשימה. פיוט ה"מאורה" מעצים את אור הגאולה, וכל הסיפור ההיסטורי על נסי החשמונאים והפרטים ההלכתיים הבאים אף לפרסם את הנס אינם אלא מבוא לתפילה לגאולה, מעין סגירת מעגל שבו משמשת גאולת ישראל בימי בית חשמונאי סמל ומופת לגאולת ישראל העתידה.